

OUDE MANUSCRIPTEN

& LUITBOEKEN

TENTOONSTELLING

ZONDAG 4 mei 2025
vanaf 14.00u.

Sint-Pieterskerk
2870 Puurs



tentoonstelling oude manuscripten & luitboeken

Voorwoord

Welkom op onze tentoonstelling van oude manuscripten en luitboeken...

Of beter gezegd facsimiles. Dat zijn moderne heruitgaven die het origineel zo trouw mogelijk benaderen. Er is in de zestiende eeuw alleen voor luit meer dan dubbel zoveel muziek gedrukt als voor alle andere instrumenten samen. Voor zover we nu weten, gaat het om een kleine 40000 titels verspreid over een 600-tal boeken en handschriften. Soms honderden pagina's, soms maar een velletje papier, een kladje waar men nog snel wat muziek op genoteerd heeft. En zeker niet alles is vandaag in facsimile uitgegeven. Veel muziek ligt nog verborgen in musea, scholen, bibliotheken, universiteiten en kastelen. Van Madrid tot Leningrad, van Dublin tot Lviv. Al wordt de laatste jaren veel gedigitaliseerd, sommige manuscripten moeten nog herontdekt worden, sommige zijn zoek geraakt of zijn definitief verloren.

Wat zijn die rare lijntjes en letters en cijfers allemaal? Dat noemen we tabulatuur. Het is een manier van muzieknotatie die vóór ons huidige notenbalksysteem werd gebruikt. Ook andere instrumenten zoals bijvoorbeeld orgel gebruikten tabulatuur. Alleen kunnen de organisten van nu geen orgeltabulatuur meer lezen. Luitisten lezen nog steeds hun luittabulatuur omdat zij nooit naar het notenbalksysteem zijn overgeschakeld.

Op deze tentoonstelling liggen een vijftientigtal drukken of manuscripten. Er zijn verschillende rode lijnen terug te vinden. Van de vroegste muziekdrukken bij Petrucci in Venetië over het Parijs van koning Frans I en zijn hofdrukker Pierre Attaignant naar

Phalesius in Leuven en Antwerpen. Een Duitse lijn met pedagogische werken van Hans Gerle naar de Neusidlerfamilie. Studentenboeken, partituren die de leerling voor zichzelf noteerde tijdens de les. Met een beetje geluk schreef de beroemde leraar zelf ook iets op.

Van het prachtig versierde Capirola-manuscript uit Venetië via de rijke Fuggers in Augsburg, over het Schenckink Stammbuch naar het Thysius-manuscript, aan de Leidse universiteit begonnen door de student en later norse predikant Adriaan Smout. In Engeland zijn het vooral dames zoals Jane Pickeringe of Margaret Board die muziek opschreven. En ook in Engeland komen we uiteindelijk terecht bij de onvermijdelijke John Dowland.

Voor de puristen die naar iets specifiek op zoek zijn, is er een uitgebreide database die op vraag te raadplegen is.

Veel kijkplezier,

Tom Van Eygen
tom.van.eygen@pandora.be

Expositie vindt plaats in de
Sint-Pieterskerk

Kerkplein 4
2870 Puurs-Sint-Amands
Early Music Fest 2025

Samenstelling van de tentoonstelling:
Tom Van Eygen
tom.van.eygen@pandora.be

Vormgeving: Studio&*Erik*



Frühe Lautentabulaturen im Faksimile, 1450-1530

1

- I. PESo Ms.1144
het hartvormige **Pesaro-manuscript** (rond 1500), zou de eerst gekende bron voor Franse tabulatuur zijn.
- II. CH-Fcu, Cap.Rés.527
het **Fribourg-manuscript** was eigendom van Peter Falk, een notabele van Fribourg. Misschien heeft hij rond 1513 eigenhandig de intavolatie geschreven van het bekende Bourgondische lied "De tous biens plaine", gecomponeerd door Hayne van Ghizeghem.
- III. D-Kl 20 Ms.Math.31
de zogenaamde **Kasseler Lautenkragen** (einde 15de eeuw), bevat geen muziek maar wel een muziektheoretische inleiding en een afbeelding van een luithals waarop een vroege vorm van tabulatuur wordt uitgelegd.
- IV. D-Bsb, Ms.germ.qu.719
het **Königsteiner Liederbuch** (1470-1473) bevat een viertal melodieën die genoteerd staan in een van de vroegste, bekende voorbeelden van Duitse tabulatuur. Ritmische aanduidingen ontbreken.
- V. D-Rp, Ms.Th.98 4^o
het **Regensburger Diagramm**, samengesteld tussen 1457 en 1476, een heel vroeg voorbeeld van Duitse tabulatuur, vergelijkbaar met het Königsteiner Liederbuch.

- VI. A-Wn Mus.Hs.41950 (Blindhamer)
het **Blindhamer-manuscript**, gedateerd rond 1525, bevat naast muziek van Adolf Blindhamer ook werken van Heinrich Isaac en Josquin des Prez, in Duitse tabulatuur.
- VII. D-Mu 40 Cod. Ms.718
het **Rechen- & Tabulaturbuch** is samengesteld door Jorg Wiltzell rond 1524. Er wordt gesuggereerd dat Wiltzell hier zijn lessen bij een nog jonge Hans Gerle heeft opgeschreven en dat Gerle later zijn ervaring gebruikte in zijn studieboeken.

Componisten:

Antonio (?), Adolf Blindhamer, Nicolas Craen, Josquin des Prez, Gasparo (?), Paul Hofhaimer, Heinrich Isaac, Philomusa (?), Georg Schoenfelder or Paul Hofhaimer, Ludwig Senfl, Andreas Silvanus or Johann Wenck, Hayne van Ghizeghem

Facsimile: *Amadeus*, 2003.
Tabulatuur: diverse



INTABULATURA DE LAUTO LIBRO QUARTO, 1508

2

Ottaviano Petrucci, Venetië, 1508

Joanambrosio Dalza (...- post 1508)

In 1498 vroeg en kreeg Ottaviano Petrucci toestemming van de Doge van Venetië om muziek te drukken. Het vierde luitboek, dat hij drukte in 1508, bevat muziek van Joanambrosio Dalza, van wie we enkel zijn naam kennen. Het boek is gedrukt in Italiaanse tabulatuur. Op zes lijnen wordt aan de hand van cijfers visueel weergegeven welke snaar je moet aanslaan en in welk vakje op de toets je je vinger moet plaatsen.

Componisten:

Joanambrosio Dalza, Bartolomeo Tromboncino

Facsimile: *Editions Minkoff*, 1980.
Tabulatuur: Italiaans



Afb. 1a: Luitmanuscript ca.1575
NL-At 208.A.27)

TENORI E CONTRABASSI INTABULATI COL SOPRAN IN CANTO FIGURATO PER CANTAR E SONAR COL LAUTO, LIBRO PRIMO, 1509

3

Ottaviano Petrucci, Venetië, 1509

Franciscus Bossinensis (1485-1535)

Dit boek is het vijfde in een reeks van luitboeken die in de jaren 1507-1511 werden uitgegeven door Ottaviano Petrucci. Het boek bevat vooral frottole. De frottola was de meest populaire Italiaanse liedvorm van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw. Vaak werden ze a capella gezongen, soms begeleid door de luit. Aan het einde van het boek staan ook enkele van de vroegste ricercars. Dit zijn volledig instrumentaal gedachte stukken, bijna improvisaties die voor of na een frottola werden gespeeld. Deze ricercars en de

luitbegeleidingen zijn waarschijnlijk geschreven door een Bosnische luitspeler die in Venetië werkzaam was en waarover we verder niets weten, behalve zijn naam: Franciscus Bossinensis.

Componisten:

Zanin Bisan, Franciscus Bossinensis, Antonio Caprioli Brixienis, Marcheto Cara, Francesco d'Ana, Philippo de Luprano, Josquin des Prez, Michele Pesenti, Nicolaus Pifaro, Bartolomeo Tromboncino

Facsimile: *Editions Minkoff*, 1977.
Tabulatuur: Italiaans



COMPOSITIONE DI MESER VICENZO CAPIROLA, CA.1517

4

US-Cn Case VM 140.C25 (Capirola)
Vicenzo Capirola-manuscript

Vicenzo Capirola (1474- post 1548)

Dit is ongetwijfeld een van de mooiste luitboeken die er bestaan. Ene Vidal, leerling van Vicenzo Capirola, heeft de muziek van zijn leraar heel nauwkeurig op papier gezet. Bovendien heeft hij er prachtige tekeningen aan toegevoegd uit vrees dat het boek anders toch maar verloren zou gaan. Wie zou over tweehonderd jaar immers nog luittabulatuur kunnen lezen? Het boek bevat veel populaire liederen die iedereen in Venetië kon meezingen. Vidal heeft bovendien ook zijn favorieten aangeduid

(bella, piu bella, mooi, nog mooier) en de stukken die hij liever niet speelde (canto vechio che da si no e bello, ouderwets, toch niet zo mooi).

Componisten:

Alexander Agricola, Antoine Brumel, Vicenzo Capirola, Marcheto Cara, Nicolas Craen, Antoine de Févin, Juan de Urrede, Josquin des Prez, Johannes Ghiselin, Jacob Obrecht, Michele Pesenti, Johannes Prioris, Bartolomeo Tromboncino, Hayne van Ghizeghem

Facsimile: *Tree Edition* 2012;
Edizioni Scelte, 1981.
Tabulatuur: Italiaans

INTAVOLATURA DE LI MADRIGALI DI VERDELOTTO, 1536

5

Girolamo Scotto, Venetië, 1536



Afb. 1b: Luitmanuscript ca. 1575
NL-At 208.A.27)

Adriaen Willaert (1490-1562)

Adriaen Willaert was iemand van bij ons. Hij werd geboren in Rumbeke bij Roeselare - de plaatselijke podiumacademie is naar hem vernoemd - en is vooral bekend als kapelmeester aan de San Marco-basiliek in Venetië. Rond de jaren 1530 raakte de frottole in onbruik en begon men meer en meer madrigalen te zingen. In 1536 bracht Willaert zo een boek uit waarin hij madrigalen van Philippe Verdelot bewerkte voor zangstem en luit. Een herdruk kwam er in 1540.

Componisten:

Philippe Verdelot

Facsimile: *Edizioni Scelte*, 1980.
Tabulatuur: Italiaans



INTABOLATURA DE LAUTO LIBRO PRIMO, 1546

6

Antoine Gardane, Venetië, 1546



Afb.2: Francesco da Milano

Francesco da Milano (1497-1543)

Francesco Canova da Milano, Il Divino. De goddelijke, was in zijn tijd minstens even beroemd als Josquin des Prez. Hij werkte als luitist aan het pauselijke hof in Rome, eerst bij Leo X en later bij Clemens VII. In de jaren 1530-1540 zijn verschillende drukken met zijn muziek verschenen, met posthume herdrukken in de jaren 1550-1560. Aan het einde van de

zestiende eeuw duiken plots weer onbekende werken van hem op in tal van manuscripten. Tegenwoordig gaat men er meer en meer van uit dat die laatste werken niet van zijn hand zijn maar eerder uit commercieel oogpunt aan hem werden toegeschreven omdat hij zo beroemd was. Temeer omdat deze werken niet terug te vinden zijn in vroegere manuscripten of drukken. Naast ricercars van zijn hand bevat de Libro Primo uit 1546 ook da Milano's arrangementen van verschillende Franse chansons.

Componisten:

Pierre Certon or Pierre Clereau, Francesco da Milano, Francesco de Layolle, Claudin de Sermisy, Garnier, Nicolas Gombert, Clement Janequin

Facsimile: *Philidor*, s.d.

Tabulatuur: Italiaans

TRES BREVE ET FAMILIERE INTRODUCTION..., 1529

7

Pierre Attaignant, Parijs, 1529

Pierre Attaignant (ca.1494-1552)

Rond 1530 werden muziekboeken voor het eerst en masse gedrukt. Pierre Attaignant paste in Parijs als eerste een nieuwe manier van drukken toe waarbij kleine beweegbare drukvormen voor letters, lijntjes en ritmische notatie werden samengevoegd in een kader. Zo kon in een enkele keer een volledige pagina worden afgedrukt. Dit systeem verschilt van de werkwijze van Petrucci die lijntjes, cijfers en ritmische aanduidingen na elkaar afdruckte. De eerste Franse luitdruk dateert uit 1529. Attaignant is heel belangrijk geweest voor de snelle verspreiding van het Franse chanson dat toen net populair was.

In tegenstelling tot de Italiaanse tabulatuur gebruikt de Franse tabulatuur geen cijfers maar letters. De leesrichting per systeem is van beneden naar boven, bij Italiaanse tabulatuur is dat van boven naar beneden.

Componisten:

Claudin de Sermisy, Heinrich Isaac or Pierre Moulu, Johannes Prioris(?)

Facsimile: Editions *Minkoff*, 1988.

Tabulatuur: Frans

Afb.3: orgeltabulatuur uit Sebastian
Virdung, Musica getutscht, 1511, sig.l2

Handwritten organ tablature from Sebastian Virdung's *Musica getutscht*, 1511, sig. l2. The image shows two systems of tablature. Each system consists of a musical staff with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). Below the staff are three lines of letters (a, b, c, d, e, f, g) representing the fret positions on the organ pipes. The first system contains 12 measures of music. The second system contains 12 measures of music. The letters are written in a stylized, handwritten font. The first system ends with a double bar line and a repeat sign. The second system ends with a double bar line and a repeat sign.

Hie hatt ein endt das lidlin
 D haylige onbeflette: zart
 iunkfrauschaft marie.



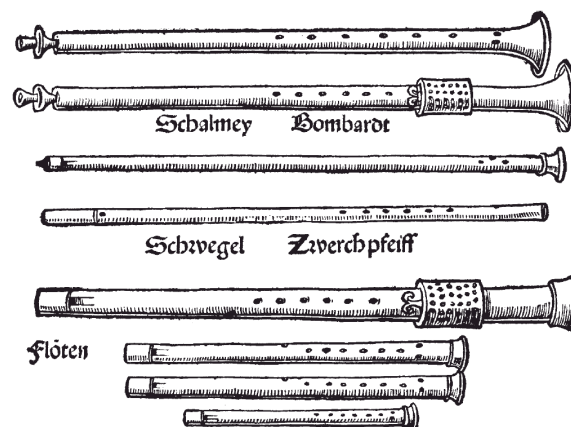
MUSICA FIGURALIS DEUDSCH; MUSICA INSTRUMENTALIS DEUDSCH; MUSICA CHORALIS DEUDSCH; RUDIMENTA MUSICES, 1529-1539

8

Georg Rhaw, Wittenberg, 1529

Martin Agricola (1486-1556)

Vanaf 1529 verschenen in Wittenberg enkele muziektheoretische werken van de hand van Martin Agricola. De *Musica Instrumentalis Deusch* is voor de luit belangrijk omdat Agricola hier het Duitse tabulatuursysteem uitlegt. Daarnaast geeft hij ook een overzicht van verschillende in de renaissance gangbare instrumenten. Agricola was in Duitsland niet de eerste. Sebastian Virdung en Arnold Schlick waren hem in het begin van de zestiende eeuw al voorgedaan met luitboeken, toen vaak nog gecombineerd met orgelwerken.



Afb.4: uit Sebastian Virdung, *Musica getutscht*, 1511

Facsimile: *Georg Olms Verlag*, 2011.

Tabulatuur: Duits

LIBRO DE MUSICA DE VIHUELA DE MANO. INTITULADO EL MAESTRO, 1536

9

Francisco Diaz Romano, Valencia, 1536

Luys Milan (1500-1561)

Een boek met muziek voor de vihuela da mano, een gitaarachtig instrument dat vooral in Spanje bespeeld werd en dat de cijfers uit de Italiaanse tabulatuur combineert met de leesrichting van de Franse tabulatuur. De literatuur is hetzelfde als die voor de luit in de rest van Europa: fantasia's, bewerkingen van bekende liederen of delen van missen, en dansen.

Componisten :

Luys Milan et alii

Facsimile: *Sociedad de la Vihuela*, 2008.

Tabulatuur: Spaans



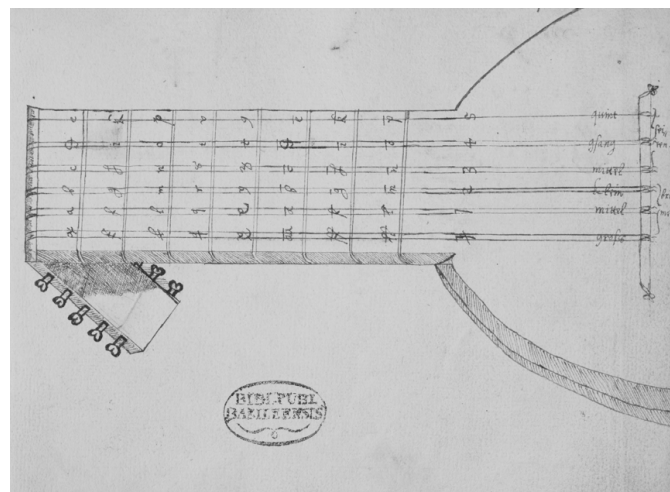
SIETE PIEZAS EN CIFRA ENTRE LOS PAPELES DE ISABEL DE VALOIS, 1550-1600

10

E-SIM Legajo 394 folio 130, leaf A-B

Tussen de papieren en correspondentie van Isabella van Valois, de zeer jonggestorven echtgenote van Philips II, heeft men ook wat muziek teruggevonden. In Spanje werd vooral de vihuela bespeeld, een voorloper van de gitaar. Deze bundel echter bevat luitmuziek in Italiaanse tabulatuur en wordt nu bewaard in het Archivo General van Simancas.

Facsimile: *Testimonio Compania Editorial*, 1998.
Tabulatuur: Italiaans



Afb.5: afbeelding van een luithals,
uit het Ludovico Iselin *Liber amicorum*,
ca. 1575 (CH-Bu Ms.F.IX.23)

EIN NEWGEORDENT KÜNSTLICH LAUTENBUCH IN ZWEY THEYL GETHEYLT, 1536

11

Johannes Petreius, *Neurenberg*, 1536
Neusidler I 1536; D-LEm Ms.II.6.7

Hans Neusidler (1508-1563)

In de jaren dertig van de zestiende eeuw verschenen in Duitsland enkele pedagogische werken voor luit. Dit boek is in Duitse tabulatuur geschreven. Elke letter staat voor een vakje op de hals van de luit, net zoals bijvoorbeeld voor gitaristen nu elke noot op de notenbalk ook voor een vakje staat. Op de gitaar ligt de do op de tweede snaar in het eerste vakje, zoals met de letter "d" diezelfde snaar en vakje bedoeld worden (zie afb.5 hierboven). In tegenstelling tot de Franse en Italiaanse tabulatuur is de Duitse tabulatuur dus niet visueel maar moet je de letters en hun positie memoriseren. Zou het kunnen dat de Duitse tabulatuur is uitgevonden door de blinde organist Conrad Paumann?

Componisten:

Alexander Agricola, Huldreich Brätel, Josquin des Prez, Wolf Grefinger, Paul Hofhaimer, Heinrich Isaac, Erasmus Lapidica, Hans Neusidler, Georg Schoenfelder or Paul Hofhaimer, Ludwig Senfl, Dietrich Sixt, Thomas Sporer, Thomas Stoltzer, Adam von Fulda, Paul Wüst

Facsimile: *Cornetto Verlag*, 2004.
Tabulatuur: Duits



MUSICA TEUSCH, 1532

12

Hieronymus Formschneider, Neurenberg, 1532
Gerle 1532; cfr.F-Pn Rés.477

Hans Gerle (ca.1500-ca.1570)

Musica Teusch auf die Instrument der grossen und kleinen Geygen, auch Lautten..., nog een pedagogisch opgevat boek. Het eerste deel bevat vierstemmige bewerkingen van Duitse liederen voor viool. In het tweede deel staan eenvoudige solowerken voor luit. Van dit boek bestaat ook een handgeschreven kopie uit 1537 waarin de titel aangepast is: Musica Teutsch... (zie afb.6).



Afb.6: het titelblad van F-Pn Ms.Rés.477
(Gerle 1537)

Facsimile: Cornetto Verlag, s.d.
Tabulatuur: Duits

Componisten:

Pierre de la Rue, Josquin des Prez, Hans Gerle,
Hans Gerle or Hans Judenkünig, Paul Hofhaimer,
Malchinger or Ludwig Senfl, Georg Schoenfelder
or Paul Hofhaimer, Ludwig Senfl, Dietrich Sixt,
Thomas Stoltzer, Johann Walther

INTABOLATURA DI LIUTO IL PRIMO LIBRO, 1566

13

Antonio Gardano, Venetië, 1566.

Melchior Neusidler (1531-1590)

Melchior Neusidler was de zoon van Hans Neusidler en oudere broer van die andere luitist Conrad Neusidler. Alhoewel de boeken van de Neusidlerfamilie allemaal in Duitse tabulatuur zijn verschenen, is voor Il primo Libro Italiaanse tabulatuur gebruikt. Het werd dan ook bij Gardano in Venetië gedrukt en was gericht op de Italiaanse markt. Is het nu Gardane of Gardano? Wel, de drukker Antoine Gardane kwam oorspronkelijk uit Zuid-Frankrijk maar heeft zijn naam ondertussen laten ver-Italiaansen tot Antonio Gardano.

Componisten:

Jacob Arcadelt, Jacquet Berchem, Cypriano de Rore, Orlando di Lasso, Domenico Maria Ferrabosco, Hans Neusidler, Melchior Neusidler, Philippe Verdelot

Facsimile: Cornetto Verlag/Seicento Edition,
1999.
Tabulatuur: Italiaans



CH-Bu Ms.F.IX.56 (AMERBACH), 1522-1525

14

Amerbach-manuscript, Basel, 1522-25
CH-Bu Ms.F.IX.56 (Amerbach)

Bonifacius Amerbach uit Basel schreef tijdens zijn studies in Avignon en Lyon in de vroege jaren 1520 een luitmanuscript dat waarschijnlijk veel uitgebreider geweest moet zijn, maar waarvan nog maar enkele pagina's bewaard gebleven zijn. *Ami soufers* (*Amy souffrez*) wordt toegeschreven aan zowel Heinrich Isaac als Pierre Moulu. Dit is de vroegst bekende versie van dit lied. Het verschijnt later in druk bij Attaignant en Phalesius.

Componisten:
Heinrich Isaac of Pierre Moulu et alii

Facsimile:
Tabulatuur: Frans

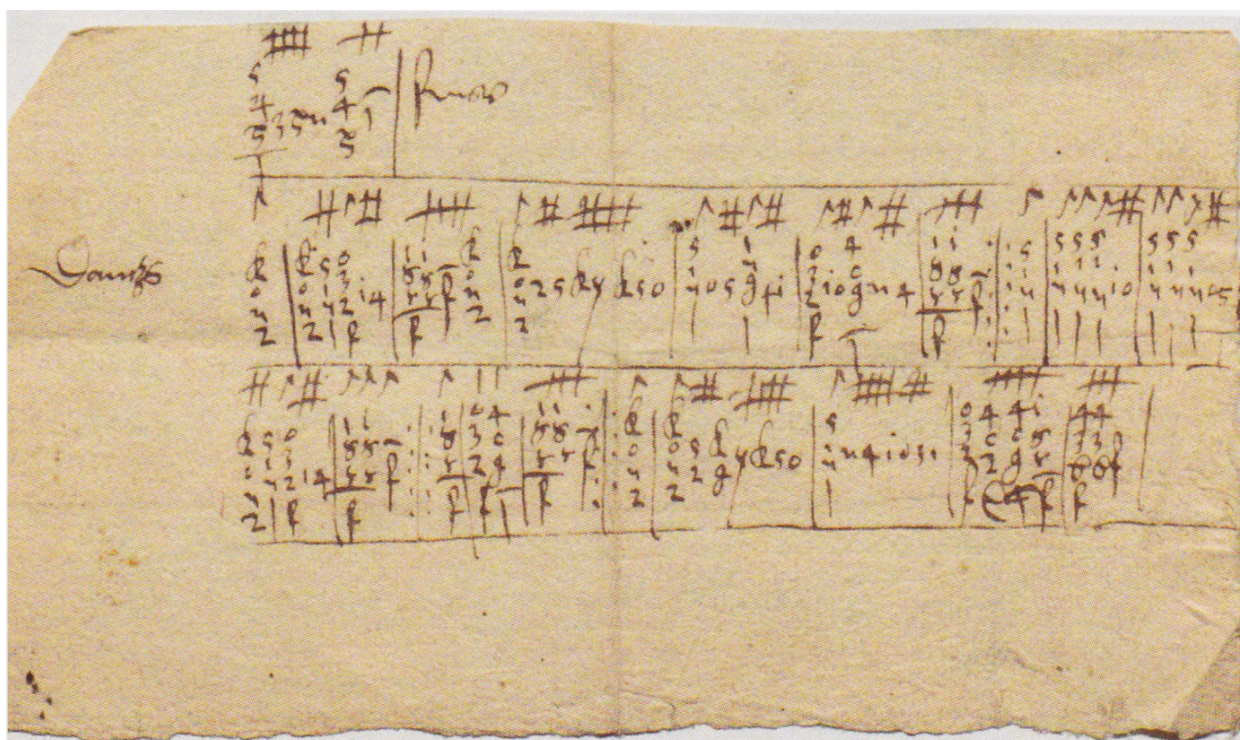


Afb. 7: Studenten durven zich al eens te vervelen...een mooie tekening uit een studentenboek van de universiteit van Jena in Duitsland, ca.1603 (D-DI Ms.M.297)



Afb.8: Waldecker fragment, *Duitsland*, ca.1545
D-MG Ms.StA MR 4f Nr.81

Dit velletje muziek werd teruggevonden in een bundel kladblaadjes met geheime liefdesbrieven. Het bundeltje werd in 1571 samengesteld door Anna-Maria Schwarzburg-Arnstadt-Sondershausen, de weduwe van graaf Samuel von Waldeck (Wirth 2017). Het velletje werd afgesneden van een groter blad dat vermoedelijk vijftientwintig jaar eerder werd beschreven. Bovenaan staat nog net het einde van een stuk. Een dans, genoteerd in Duitse tabulatuur, is wel volledig bewaard.





DAS STAMMBUCH DES BERNHARD SCHENCKINCK, 1561-1582

15

Schenckinck-manuscript, Duitsland, 1561-82
D-MÜwl 439 (Schenckinck)

Een Stammbuch is een soort familieboek waarin alle belangrijke gebeurtenissen in de familie werden opgetekend. Het bevatte vaak ook de eigen wapenschilden en die van bevriende families. Tussen alle wapenminiaturen heeft Bernard Schenckinck verschillende in die tijd populaire luitstukken genoteerd. Claudin de Sermisy's chanson *Or combien est* werd vertaald door Orconben. C'est à grand tort werd Cestagrand. Duitsers en de Franse taal... een moeilijke combinatie.

Componisten:

Pietro Paolo Borrono, Joanambrosio Dalza, Claudin de Sermisy, Josquin des Prez, Wolff Heckel, Clement Janequin, Hans Neusidler

Facsimile: *Seicento Edition*, 2007.
Tabulatuur: Frans

Afb.9: Chansons de Charles III, duc de Croy et d'Arschot
F-VALb Ms.429, manuscript, ca.1600



Vergelijkbaar met het Schenckinck Stammbuch is dit een voorbeeld uit een boek van Charles III, hertog van Croÿ en Aerschot (1560-1612). Het werd door de hertog eigenhandig geschreven - "Libvre de Musicque. Libvre tout escrit de ma propre main appartient à moy..." - tussen 1592 en 1602 en bevat naast wapenschilden en leuzen ook veel luitbegeleidingen van Franse chansons en *Airs de Cour*.



A-WN MUS.Hs.I8790 (GEORG FUGGER),
CA.1560

16a

Georg Fugger-manuscript, *Duitsland*, ca.1560
A-Wn Mus.Hs.18790

De Fuggerfamilie

In de Nationale Bibliotheek te Wenen zijn twee luithandschriften bewaard van de Augsburgse familie Fugger. De Fuggers waren, net als de meer bekende Medici's, een van de rijkste en meest invloedrijke families in de renaissance. Ze hadden als bankiers en kooplieden hun fortuin gemaakt, vooral dan in de koperontginning. Ze hadden een zeer belangrijke vestiging in het Antwerpen. Hun huis (het Fockerhuis) was gelegen aan de Steenhouwersvest en hun magazijnen bevonden zich aan de Ijzerenwaag. Zoals het gegoede families betaamde, kregen

hun telgen een degelijke opvoeding in de Septem Artes Liberales. Een vast onderdeel hierin was de muziek. Iedereen leerde luit spelen en men schreef als leerling vaak zelf zijn repertorium over van de meester of andere bronnen, vaak al op zeer jonge leeftijd.

Componisten:

Jacob Arcadelt, Jean Mouton, Nicolas Payen

Facsimile:

Tabulatuur: Italiaans

A-WN MUS.Hs.I8821 (OKTAVIAN FUGGER),
1562

16b

Oktavian Fugger-manuscript, *Duitsland*, 1562
A-Wn Mus.Hs.18821

Oktavian Secundus Fugger (1549-1600)

Een gedegen renaissanceopleiding, de zogenaamde Septem Artes Liberales of de zeven vrije kunsten, bestond uit twee grote blokken: het Trivium omvatte de Grammatica, vooral de kennis van het Latijn, de Logica of Dialectiek, het logisch redeneren en de Rhetorica, de welsprekendheid. Het Quadrivium omvatte vier onderdelen: de Arithmetica, rekenkunde, de Geometria, meetkunde, de Musica en de Astronomia, kosmologie of sterrenkunde. Muziek was dus een belangrijk onderdeel in de algemene opleiding. Oktavian Fugger was pas twaalf toen hij dit manuscript schreef.



Facsimile:
Tabulatuur: Italiaans

Afb. 10: Septem Artes Liberales, Cornelis Schutz
(1618-1655)



DES CHANSONS REDUICTZ EN TABULATURE DE LUT VOL.I,
1545

17

Petrus Phalesius, Leuven, 1545

Petrus Phalesius (ca.1510-1577)

Na Ottaviano Petrucci en Pierre Attaingnant komen we bij een derde belangrijke muziekdrukker: Petrus Phalesius. Die gaf in Leuven met zijn toen ook al grote studentenpopulatie een hele reeks songbooks uit, bekende liederen met luitbegeleiding. Dit boek is het eerste daarvan, in 1545 gedrukt. De boeken verschenen met titel en voorwoord in het Latijn en - voor die tijd ongebruikelijk - in de volkstaal. In Leuven was dat het Frans. De liedteksten zijn niet mee afgedrukt omdat iedereen die toch kende.

Componisten:

Pierre Cadéac or Lupus, Jacob non Clemens non Papa, Thomas Crecquillon, Joanambrosio Dalza, Pierre de la Rue, Claudin de Sermisy, Claudin de Sermisy or Jacotin (Jacob Godebrye), Hans Gerle, Heinrich Isaac, Heinrich Isaac or Pierre Moulu, Clement Janequin, Jean Mouton (?), Hans Neusidler, Ninot le Petit or Adriaen Willaert or Clement Janequin, Rogier Pathie, Matthaeus Pipelare, Jean Richafort, Pierre Sandrin

Facsimile: *Cornetto verlag*, 2014.
Tabulatuur: Frans

THEATRUM MUSICUM,
1563

18

Petrus Phalesius, Leuven, 1563

Petrus Phalesius

In Leuven rolde in 1563 de Theatrum Musicum van de persen. Het boek is een bloemlezing van werken van de bekendste componisten uit die tijd. Het is niet zeker of Phalesius zelf instond voor de luitzettingen. Waarschijnlijk had hij daarvoor luitisten in dienst. Eentje daarvan kennen we bij naam, Pierre Teghi. Rond 1570 verlegde Phalesius zijn activiteiten van Leuven naar Antwerpen.

Componisten:

Giovanni Giacomo Albuzio, Jacob Arcadelt, Melchior de Barberiis, Josquin Baston, Jacquet Berchem, Pietro Paolo Borrono, Gilles Bracquet, Pierre Cadéac or Lupus, Pierre Certon, Thomas Champion, Jacob Clemens non Papa, Thomas Crecquillon, Jean Crespel, Francesco da Milano, Olivier de Latre, Petit Jehan de Latre, Anselmo de Reulx, Cypriano de Rore, Claudin de Sermisy,

Claudin de Sermisy or or Jacotin (Jacob Godebrye), Enriquez de Valderrabano, Pierre de Villiers or Jean Maillard, Josquin des Prez, Josquin des Prez or Lemaire, Orlando di Lasso, Sebastiano Festa, Antonio Gardane, Gentian, Simon Gintzler, Robert Godard, Nicolas Gombert, Clement Janequin, Le Hugier, Adrian Le Roy, Jean Lupi or Nicolas Hesdin, Simon Magdelain, Jean Maillard, Mittantier, Guillaume Morlaye, Jean Mouton, Luys de Narvaez, Nolle or Jacquet Berchem, Jean-Paul Paladin, Rogier Pathie, Rogier Pathie or Baldasar Donato, Jean Richafort, Roquelay, Antonio Rotta, Pierre Sandrin, Piere Sandrin or Claudin de Sermisy, Raphael Viola

Facsimile: *Editions Minkoff*, 2005.
Tabulatuur: Frans



PRATUM MUSICUM,
1584

19

Petrus Phalesius, Antwerpen, 1584

Emanuel Adriaenssen (ca.1554-1604)

Dit boek, gedrukt in de Kammenstraat in Antwerpen, bevat muziek van de meest bekende componisten uit die tijd, ook die van stadsgenoten zoals Hubertus Waelrant en Noë Faignient. Het bevat de eerste luitbewerking van het Wilhelmus, een posthume hulde aan de pas vermoorde Prins Willem van Oranje. In zijn twee andere boeken van na de val van Antwerpen (1585) heeft Adriaenssen het om evidente politieke redenen niet meer aangedurft het latere Nederlandse volkslied uit te geven (Spiessens 1974).

Er staan ook enkele trio's en quartetten in, om met de notabelen van de stad samen te spelen, en versies van bekende liederen zoals Als ick u vinde, Het soude een meysken gaen om wijn, Het voer een cuyper cuypen...

Componisten:

Abrahan, Emanuel Adriaenssen, Ippolito Baccusi, Jacquet Berchem, Gironi Conversi, Guillaume Costeley, Giovanni Dominico da Nola, Giovanni Pierluigi da Palestrina, Giovanni de Macque, Pierre de Manchicourt, Philippe de Monte, Cypriano de Rore, Giaches de Wert, Orlando di Lasso, Noë Faignient, Alfonso Ferrabosco I the Elder, Domenico Maria Ferrabosco, Giovanni Ferretti, Anthony Holborne, John Johnson, Claudin Le Jeune, Jacob Regnart, Alessandro Striggio, Orazio Vecchi, Hubertus Waelrant

Facsimile: *Frits Knuf BV*, 1977.

Tabulatuur: Frans

NEDERLANDTSCH GEDENCKCLANCK,
1626

20

Adriaen Valerius, Haarlem, 1626

Adriaen Valerius (1570-1625)

Eigenlijk is dit een geschiedenisboek. Adriaen Valerius tekende tot zijn dood in januari 1625 de geschiedenis op van de vrijheidsoorlog die de Nederlanden sinds 1568 tegen Spanje voerde. En tussen de opsomming van gebeurtenissen staan meezingers. Vaak Engelse melodiën die iedereen kende, met een aangepaste Nederlandse tekst. "What if a day" wordt bijvoorbeeld "Merck toch hoe sterck" over het beleg van Bergen op Zoom in 1622. "Berg op Zoom, hout u vroom, Stut de Spaensche Scharen." Het Wilhelmus mag uiteraard ook niet ontbreken.

Componisten:

Robert Ballard, Jean-Baptiste Besard, Jean Boyer, Thomas Campion, Nicolas de la Grotte, Charles de Lespine, Louys de Moy, John Dowland, John Dowland or Daniel Bachelier, Giovanni Ferretti, Santino Garsi da Parma, Giovanni Giacomo Gastoldi, Pierre Guédron, John Johnson, Robert Johnson, Robert Jones, Peter Philips, Thomas Robinson, Philip Rosseter, John Sturt, Adriaen Valerius, Nicolas Vallet, Jacques Vredeman (?)

Facsimile: *Facsimile Uitgaven Nederland N.V.*, 1968.

Tabulatuur: Frans



HET LUITBOEK VAN THYSIUS, CA.1600

21

Thysius-manuscript, *Nederland*, ca.1600
NL-Lu 1666 (Thysius)

Adriaan Joriszoon Smout (1580-1646)

Tijdens zijn studies theologie aan de nieuwe universiteit in Leiden begon Adriaan Smout een luitboek te schrijven. Met meer dan negenhonderd stukken is het een van de grootste verzamelingen luitmuziek.

Smout, door zijn tijdgenoot Joost Van den Vondel smalend "Haentje dikkop" genoemd, werd later een berucht predikant. Het handschrift bevat dan ook een grote verzameling psalmzettingen. Het origineel wordt bewaard in de Biblioteca Thysiana in Leiden, opgericht door de boekenverzamelaar Johannes Thijs (1622-1653).

Componisten:

Abraham, Emanuel Adriaenssen, Giulio Belli, Jacquet Berchem, Guillaume Boni, Archangelus Buxoneus, Jacob Clemens non Papa, Thomas Crecquillon, Francis Cutting, Francesco da Milano,

Giovanni Dominico da Nola, Giovanni Pierluigi da Palestrina, Jean de Castro, Pierre de Manchicourt, Claudin de Sermisy, Orlando di Lasso, John Dowland, John Dowland or Daniel Bacher, Noë Faignt, Giles Farnaby, Giovanni Ferretti, Jacob Finetti, Giovanni Giacomo Gastoldi, Ennemond Gaultier or Antoine Boësset, Claude Goudimel, Anthony Holborne, John Johnson, Robert Jones, Pietro Lappi, Didier Le Blanc, Claudin Le Jeune, Leo Leoni, Didier Lupi Second, Jean Lupi, Luca Marenzio, Thomas Morley, Giacomo Moro, David Janszoon Padbrué, Rogier Pathie or Baldasar Donato, Julien Perrichon, Marten Persijn, Peter Philips, Jacob Regnart, Philip Rosseter, Bartolomeo Roy, Pierre Sandrin, Nicholas Stroggers, Jan Pieterszoon Sweelinck, Guillaume Le Boulanger - Lord of Vausmenil, Orazio Vecchi, Vinceur

Facsimile: *Nederlandse Luitvereniging en KVMN*, 2009.

Tabulatuur: Frans

THE KÖNIGSBERG MANUSCRIPT, 1600-1620

22

LT-Vs Ms.285-MF-LXXIX (Königsberg)

Het Königsberg Manuscript:

Men heeft lang gedacht dat dit manuscript verloren was gegaan tijdens de tweede wereldoorlog, tot het in de jaren 1980 opdook in Litouwen. Het manuscript werd gemaakt in Königsberg, Koningsbergen, nu beter bekend onder de naam Kaliningrad, de stad van Immanuel Kant. Naast eenvoudige stukken voor luit bevat het onder andere ook psalmzettingen, hetzelfde repertoire dat we terugvinden in het luitboek van Thysius.

Componisten:

Daniel Bacher, Pierre Ballard, John Cooper (?), Mercury d'Orléans, Charles de Lespine, Giovanni Battista Domenico, John Dowland, John Dowland or Daniel Bacher, Giles Farnaby, Richard Fellowes, Alfonso Ferrabosco I the Elder, Richard Greene, Johannes Groh, Pierre Guédron, Hans Leo Hassler, Valentin Hausmann, Anthony Holborne, John Hoskins, Gregorius Huet (Howet), John Johnson, John Johnson or Anthony Holborne, Robert Johnson, Mr. Lushier, Mathias Mason, John Mercure, Thomas Morley, Conrad Neusidler, Julien Perrichon, Julien Perrichon or Jean-Baptiste Besard, Julien Perrichon or Mathias Mason, Peter Philips, Francis Pilkington (?), Jacob Praetorius, Franz Rasch, Thomas Robinson

Facsimile: *Editions Orphée*, 1989.

Tabulatuur: Frans



JANE PICKERINGE LUTE BOOK, CA.1616

23

GB-Lbl Add.Ms.Eg.2046 (Pickeringe)

Jane Pickeringe (1591 - ...)

De naam Pickering komt in twee verschillende schrijfwijzen voor, met en zonder eind-“e”. Men ging er van uit dat dit boek door de jonge Jane, van wie men verder niets wist, is samengesteld als studieboek, zoals bijvoorbeeld het Margaret Board Lute Book.

Recent onderzoek dat haar identiteit heeft kunnen achterhalen (Nieuwlaat 2019) wijst echter uit dat het heel onwaarschijnlijk is dat Jane de pen heeft vastgehouden.

Facsimile: *Performer's Reprints*, s.d.
Tabulatuur: Frans

Componisten:

Richard Allison, Daniel Bacheler, Robert Ballard(?), William Byrd, Thomas Campion, Edward Collard, Francis Cutting, Francis Cutting or Alfonso Ferrabosco I the Elder, Mercury d'Orléans, Charles de Lespine, Nicolas de Merville, John Dowland, John Dowland or Daniel Bacheler, Gaultier, Ennemond Gaultier, Ennemond Gaultier or Antoine Boësset, Hans Leo Hassler, Anthony Holborne, John Johnson, Robert Johnson, John Lawrence, Mathias Mason, Germain Pinel, Germain Pinel or Nicolas de Merville, Philip Rosseter, Nicholas Strogers, John Whitfield

THE BOARD LUTE BOOK, 1620-1630

24

GB-Lam Ms.603 (Board)

Margaret Board (°1600- +?)

Margaret Board werd geboren in 1600 in Lindfield, Sussex, Engeland. Over haar leven is verder niet zo heel veel geweten. Wel heeft ze ons het zogenaamde Margaret Board Lute Book nagelaten. Dit is een typisch compilatieboek waarin vaak zeer jonge studenten en soms leraars zelf de muziek noteerden. De leerling stelde zo zijn eigen repertoire samen. Verschillende standaardwerken voor luit hebben op die manier in telkens licht gewijzigde versie de tand des tijds overleefd, alsof er nu ook verschillende versies van de Für Elise zouden bestaan...

Componisten:

Richard Allison, Richard Allison or Alfonso Ferrabosco I the Elder, Daniel Bacheler, William Basse, John Coprario, Mercury d'Orléans, Charles de Lespine, John Dowland, Robert Dowland, Gaultier, Pierre Guédron, Jean or Marin Héart, Anthony Holborne, Mr. Jennings, John Johnson, Robert Johnson, Robert Jones, Robert Kindersley, John Lawrence, Ambrose Lupo (?), Mr. Lushier, Anthony Mark, Elias Mertel (?), Julien Perrichon, Peter Philips, Philip Rosseter, John Sturt, Robert Taylor (?), John Whitfield

Facsimile: *Boethius Press*, 1976.
Tabulatuur: Frans



THE MATTHEW HOLMES MANUSCRIPT I, CA.1600

25

GB-Cu Dd.2.11 (Holmes I)

Mathew Holmes (° - +1621)

Mathew Holmes was voorzanger in Christ Church in Oxford en, vanaf 1597 tot zijn dood in 1621 in Westminster Abbey in Londen. Er zijn in totaal negen manuscripten van zijn hand bewaard gebleven. Vijf consortboeken met muziek voor verschillende instrumenten, bedoeld om in kamermuziekverband te spelen, en vier luitboeken. Het eerste hiervan is in 2010 prachtig heruitgegeven door de Engelse Lute Society.

Componisten:

Emanuel Adriaenssen, Richard Allison, Richard Allison or Alfonso Ferrabosco I the Elder, Richard Allison or Edward Collard or Francis Pilkington, Jacob Arcadelt, Robert Askue, Daniel Bacheler, Robert Baker (?), Augustine Bassano, Lodwick Bassano (?), Edward Blanks, John Bull, William Byrd, Michael Cavendish (?), Jacob Clemens non

Papa, Edward Collard, Francis Cutting, Mercury d'Orléans, Francesco da Milano, Cristobal de Morales, Albert de Rippe (da Ripa), Claudin de Sermisy, Orlando di Lasso, John Dowland. John Dowland or Daniel Bacheler, Alfonso Ferrabosco I the Elder, Derick Gerard, Richard Greene, Guillaume Heurteur, James Harding, Anthony Holborne, Gregorius Huet (Howet), John Johnson, Jean Lupi, Mr. Lushier, John Marchant, Melchior Neusidler or Fabrizio Dentice, Renaldo Paradiso, Robert Parsons, Edward Pearse, Peter Philips, Francis Pilkington, Thomas Robinson, Valentyne Sawyer (?), Giulio Segni, Nicholas Strogers, John Taverner, Philip van Wilder, Mathias Weissel, John Whitfield

Facsimile: *The Lute Society Facsimiles*, 2010.
Tabulatuur: Frans

THE SECOND BOOKE OF SONGS OR AYRES, 1600

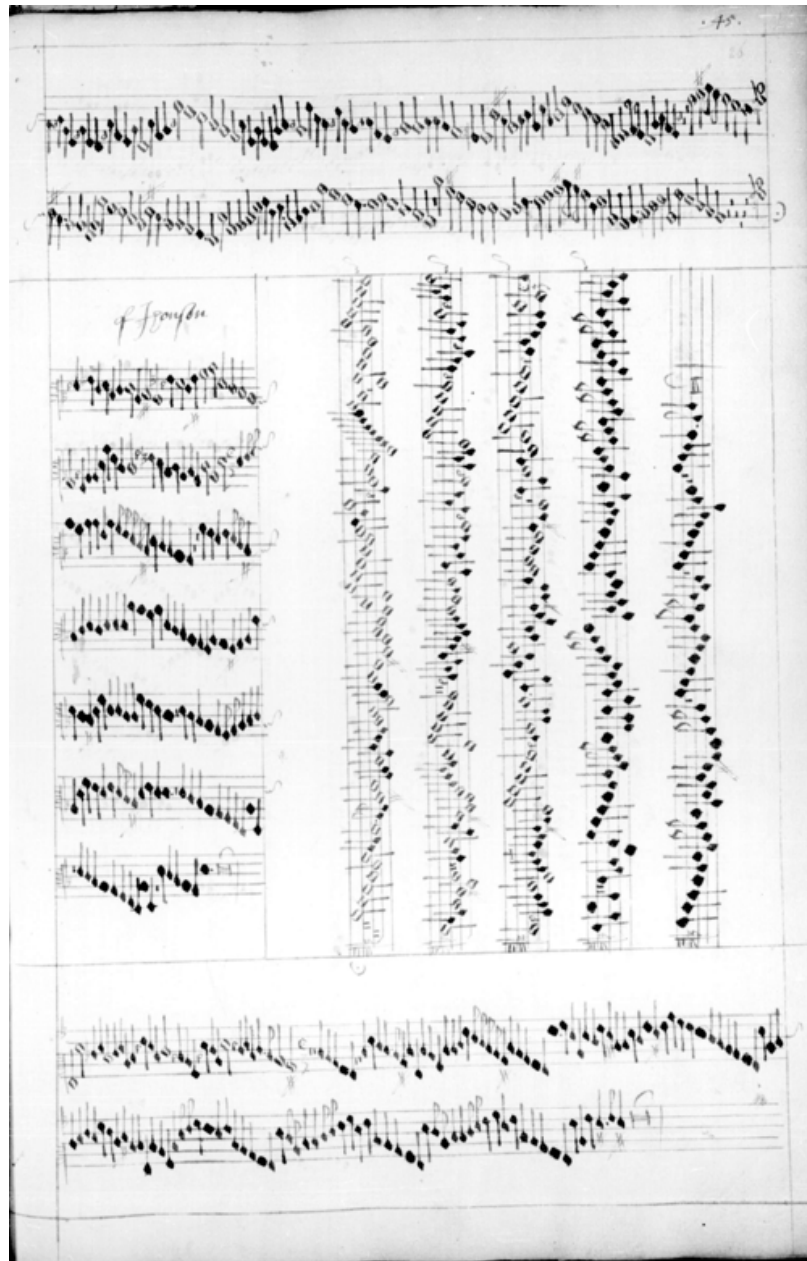
26

Thomas Este, Londen, 1600

John Dowland (1563-1626)

John Dowland publiceerde tussen 1597 en 1603 in totaal drie songbooks. De liederen konden in wisselende bezetting worden gespeeld: in duo met de luit of in een grotere bezetting met meerdere zangstemmen en/of viola da gamba. Alle stemmen zijn ook in een en hetzelfde boek genoteerd in een vorm van tafelnootatie. De muzikanten zitten rond een tafel en de muziek is zo gedrukt dat ieder zijn partij kan lezen. Dowland was niet de eerste die zijn muziek zo liet drukken. In een koorboek van rond 1578 (zie afb.11, volgende pagina; GB-Lbl Add.Ms.31390) werd al een gelijkaardig procedé toegepast.

Facsimile: *Performer's Facsimiles*, s.d.
Tabulatuur: Frans



Afb.11: GB-Lbl Add.Ms.31390